

Mudrost Zapada i odnos prema etici*

Ivan Koprek

Duhovna tradicija Zapada, kako je primijetio B. Russell, razlikuje se od istočnoga duha usmjerena na spekulaciju ponajprije svojom praktičnom mudrošću grčkoga genija. Mudrost (*sophia*, *sapientia*) označavala je u Grka način življenja, mišljenja i djelovanja u skladu s vrhovnim moralnim načelima – filozofiju, tj. »ljubav prema mudrosti«, mudroslovlje.

Praktična i teorijska grčka misao bila je temelj svim kasnijim sustavima; naime, grčka kultura izvorište je današnjih znanosti te općenito, čitave europske duhovne baštine. Može se tako reći da je pod utjecajem »grčkog čuda« stvorena zapadna civilizacija.

Grci su prvi počeli znanstveno proučavati svijet te su prvi došli do svjetonazora utemeljena na znanosti. Prvi grčki filozofi bili su inovatori, matematičari, fizičari, kemičari, učitelji, odgajatelji... Proučavali su kretanje nebeskih tijela, život bilja i životinja, upravljanje državom, društvene odnose...

Sokrat je personalizirana slika te tradicije, ideal filozofa, mudraca – teoretičara i praktičara. No tek je Aristotelov genij postao presudan za načelno razlikovanje između *teorijske filozofije*, u koju spadaju znanosti (matematika i fizika) i *praktične filozofije*, u koju je on pribrojio etiku (politiku), dijalektiku i retoriku.

Aristotel je sve znanosti podijelio u tri sfere: teorijske, praktične i poetičke razlikujući i tri moguća načina življenja: apolaustički život (*bios apolaustikos*) – odgovara današnjem potrošačko-proizvođačkom načinu života, koji protječe u proizvodnji radi zarađivanja, u zarađivanju radi trošenja i trošenju radi

* Tekst predavanja na Okruglom stolu *Znanost i religija – potreba i mogućnost dijaloga*, u organizaciji Studijske grupe Znanost i duhovnost, Zagreb, 28. studenoga 2006.

osjetilnog uživanja. Tom životu odgovara *poiesis*, poetičko znanje. Praktični život, *praksis*, (bios praktikos) – u Aristotelovoj podjeli je sinonim za »politički život« i odgovaraju mu znanja upravljanja. Teorijski pak život, *theoria* (bios theoretikos) – traži izolaciju od svakodnevnog i javnog života, da bi se taj život i sve drugo što je vrijedno proučavanja moglo što bolje »promotriti« i shvatiti. Jedino taj način života osigurava »autarkeju« tj. potpunu neovisnost, samostalnost i zadovoljstvo sa samim sobom.

Teorijska i praktična filozofija nisu, međutim, odvojene nepremostivim jazom, nego se razlikuju načinom kako dolaze do istine. U *Nikomahovoj etici* Aristotel je ljudsku sposobnost u dokućivanju istine podijelio na pet vrsta kao: 1. umijeće (*téchne*); 2. znanje (*epistéme*); 3. razboritost (*phronesis*); 4. mudrost (*sophía*); 5. um (*nus*). O tome je govorila klasična filozofija Zapada.

Danas filozofiju u najširem smislu riječi smatramo znanstvenom disciplinom koja traži odgovor na temeljna pitanja o Bogu, o svijetu, čovjeku i njegovoj spoznaji; disciplinu koja bi od znanja trebala dovoditi do mudrosti, zapravo do iskustva granice i granica iskustva. Tu posebno mjesto pripada etici.

Klasična etika kao mudrost

Poznato je da je Aristotel bio prvi koji je etiku odredio kao samostalnu disciplinu i odvojio je od mitologije, ali i drugih teoretskih disciplina (logike, fizike, matematike, metafizike). Etika je za njega, kao i logika, *normativna* (i to praktična) disciplina. Zato i kažemo da je etika temeljito, kontinuirano i argumentirano domišljanje o dobrom življenju i ispravnom djelovanju, koje je započelo već u 5. st. prije Krista u staroj Grčkoj i traje sve do danas. Ona se bavi prosudbom djelovanja, a traži kvalitativni moment koji neko djelovanje čini moralno dobrim. U tom se kontekstu u razmišljanju o etici pojavljuju pojmovi kao: dobro, dužnost, tražnja, praktična razboritost, odlučnost, odgovornost...

Mudrost u razboritosti

Ljudski je život isprepleten odlukama. Odluke su neizbježne. Možemo, istina, birati između različitih načina djelovanja,

ali ne možemo birati, kako to reče J. P. Sartre, treba li uopće da biramo. Pa i onda kad neko djelovanje propustimo, već smo se odlučili, donijeli smo odluku; odlučili smo se, naime, da u toj stvari ne poduzmemo ništa.

Etika traga za *ispravnom odlukom* ili za *ispravnim djelovanjem*. Ispravna je ona odluka koja se može opravdati i iza koje odgovorno stojimo. Riječ »ispravno« najprije izražava neku oznaku. Ispravno povlačimo figure šaha ako postupamo prema odgovarajućim pravilima igre. Tko želi izliječiti prehladu, postupi ispravno ako uzme aspirin (odgovarajući lijek) ako se utopli itd., tj. ako u pojedinim djelovanjima za postignuće odgovarajućeg cilja upotrijebi prikladno sredstvo. No s pitanjem ispravnog sredstva još nije odgovoreno na pitanje o opravdanosti cilja. Etika traga za ispravnim odlukama ili ispravnim radnjama (djelovanjima) da bi tome našla posljednje, bezuvjetno opravdanje (pri čemu, istina, ostaje otvoreno, je li i koliko je takvo opravdanje moguće). Prosuđivanje je zapravo praktična mudrost.

Jamačno, čovjek je jedini prosuditelj. Jedino on vrednuje sebe i svijet oko sebe tražeći dobro. Dobro je ono za čime svi teže – »bonum quod omnes desiderat«. U etici se taj čin uzima uvijek kao čin neke osobe, ne uzimajući u obzir naravne težnje ostalih živih bića. Tim osobnim činom subjekt *bira* neki objekt koji smatra vrijednim svoje težnje i koji onda pokreće njegovu volju na djelovanje, tj. na prisvajanje ili ostvarenje takvog objekta. Vrijednost se dakle sastoji u osobini nekog objekta da odgovara subjektu, da mu je poželjan. Odnosno, vrijednost je ono dobro koje potiče čovjeka da radije bira ovo nego ono. Upravo se zbog toga vrijednost tiče specifikacije ljudskog djelovanja.

U tom se kontekstu pojavljuje i pitanje: Što treba činiti? Aristotel kaže da treba postati etička osobnost, krepostan, dobar čovjek – tj. dostići mudrost, sabranost. To je za Aristotela filozofija. Sklop sabiranja čovjeka na svoju granicu znači za Aristotela filozofiranje.

Krepost, vrlina je, dakle, neko držanje (heksis), sabranost. U njoj čovjek izlazi iz onog iskonskog gibanja i sabire se u postojanost (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1106 a5). Tako je ono etičko i vrlo u »arethe« upravo njena stalnost, čvrstoća i postojanost. Ako je krepost, vrlina smirenje ona je dakle i izmirenje strasti. Sabranost kreposti, vrline Aristotel prepoznaje u sredini. Prigrliivši nus (um) kao svoju punu istinu ostaje čovjek ono što i jest, tu se on sabire i smiruje.

Klasična grčka filozofija o čovjeku, prije svega Aristotel, razvila je nauku o četiri stožerne kreposti, koja polazi od iskustva da se čovjekova volja u svom čudorednom djelovanju susreće s četverostrukim poteškoćama: snagom osjetilnih nagona s jakom težnjom za njihovim zadovoljenjem, koje usmjeruje krepost umjerenosti (*sophrosyne*, *temperantia*); tromošću volje sučelice teškim čudorednim zahtjevima, koju nadvladava krepost hrabrosti (*andreia*, *fortitudo*); poteškoćama u ljudskom zajedničkom životu koje uređuje krepost pravednosti (*dikaiosyne*, *iustitia*) i napokon prepoznavanjem – u žurbi svakidašnjeg života – onoga što je nužno za život prema čudorednom poretku, a pri čemu pomaže krepost razboritosti (*phronesis*, *prudentia*) ili mudrost (*sophia*, *sapientia*).

U čemu je mudrost danas i koji je njezin odnos prema etici?

Potrebna nam je mudrost kao *svijest odgovornosti*. Naime, s pravom se danas govori o pogibelji da se čovjek izgubi u omašvljenom društvu, te da tako izgubi i osjećaj za odgovornost. Tijekom prošlih stoljeća do danas propagira se tzv. »znanstveni« pogled na čovjeka, prema kojem je čovjek determiniran prirodnim, gospodarskim, biološkim, psihološkim i društvenim zakonitostima protiv kojih njegovo slobodno opredjeljenje ne može ništa. Čini se da čovjeku »izvanjski« odnosi toliko na njega utječu da ne može biti ni odgovoran ni kriv za svoja djela (odnosno: ne-djela), pa se – misle mnogi – zato nema ni za što kajati. Na toj pozadini treba promatrati moralni zahtjev za buđenjem svijesti odgovornosti. Ona se sastoji u budnoj volji da ljudsko djelovanje bude prema čudorednim načelima izvršeno svjesnim samoodređenjem. Čovjek postaje moralnom osobnošću onda kad zna i može pravilno upotrebljavati svoju slobodu. Zato je u smislu mudrosti čovjeku nužno da bdije nad sudom svoje savjesti i da se bori protiv zarobljavanja svoje slobode.

Potrebna nam je mudrost kao *svijest poniznosti i zahvalnosti*. Postoji jedva koja krepost, vrlina koja bi u današnje vrijeme imala tako malo vrijednosti kao što ima poniznost tako da se s pravom ponos ili oholost (*superbia*, *hybris*) naziva »griehom modernog čovjeka«. Ta se oholost sastoji u tome što čovjek po-

jedinac želi samog sebe postaviti za čitav smisao života. Prosvjetiteljsko je vrijeme krepost poistovjetilo s marljivošću (Tüchtigkeit) mjereći je rezultatima koji se mogu vidjeti. U tom su kontekstu poniznost i skromnost ispale kao slabosti. Poniznost je pak istinitoljubivost ili »najistinitija samospoznaja« (sv. Bernard), spoznaja vlastite ovisnosti o stvarnosti, a određuju je tri značajke: briga da čovjek ne upadne u samoobmanu i samodopadnost, spremnost na službu svakom čovjeku, zahvalnost za sve. Kad čovjek nauči za sve biti zahvalan i kad si ne umišlja da je bilo što »zaslužio« onda zapravo sve dobija.

Potrebna nam je mudrost kao *svijest strahopoštovanja i pozornosti*. Uz poniznost M. Scheler, a prije svega A. Schweitzer, kao mudrost današnjeg čovjeka predlaže krepost strahopoštovanja (Ehrfurcht). Strahopoštovanje nije i ne treba biti tek samo neki neodređen metafizički osjećaj, nego čovjekov stav kojem je dakako metafizička spoznaja preduvjetom. Zato se strahopoštovanje može odrediti kao etička krepost i kao volja koja se u djelovanju daje voditi nadosjetnim (metafizičkim) i transcendentnim stvarnostima. Među te stvarnosti u prvom redu spada ljudska osoba. Čovjek kao biće samoodređenja posjeduje dostojanstvo koje opet postavlja zahtjev poštivanja tog dostojanstva kako u vlastitoj tako i u svakoj drugoj ljudskoj osobi. U tome se ne smije zanemariti i čovjekova religijska dimenzija.

Pred rasapom i svakovrsnim neredima, koji danas ugrožavaju kako biosferu tako i sudbinu čovjeka i njegovo zajedništvo, sasvim je jasno da je etika odgovornosti, poniznosti (zahvalnosti) i strahopoštovanja (pozornosti) postala velik izazov, zapravo *mudrost*. Riječ je o imperativu koji uključuje istinsko poštivanje tradicije, o čemu ovisi budućnost i čovjeka i svijeta.